

МІФОЛОГЕМНА МОТИВАЦІЯ МЕТАФОР У ПОЕЗІЇ М.ВІНГРАНОВСЬКОГО

Л.Г.Фоміна

(викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье определяются мифологические основы художественного мышления Николая Винграновского. Основное внимание сосредоточено на выявлении и характеристике авторских моделей как существенных маркеров мифопоэтики писателя.

The article deals with the mythological basis of N.Vingranovsky's artistic thinking focusing on identification and description of the author's patterns as essential markers within a writer's mythopoetics.

Микола Вінграновський належить до митців слова того плану, «кровоносну систему» поезії яких становить «розвинена метафорика» (1, 152). Емоційне тло його віршованого тексту «витворюється завдяки практично невичерпним асоціативним зв'язкам між поняттями» (2, 177). Саме вони визначають динамізм художнього образу, розширення «сміслової структури» (В.Виноградов) та «невловну, захищену суть» (М.Коцюбинська) слова поета, що зумовлює відкритість для множинних інтерпретацій. Його метафора є будівельним матеріалом суцільної мистецької фікції уявного світу, в якому речі спілітаються в нові функціональні комплекси, переважно несподівані й оригінальні, що потверджують свідому настанову автора уникати стандартних, одноманітних і зужитих синтаксичних схем та образних висловлювань.

У прочитанні метафор М.Вінграновського відчувається генетичний зв'язок з фольклорною традицією, завперш – із народнописенною символікою та міфологічними універсальними, міцно закоріненими в народній свідомості. Ця якість його художнього мислення поширюється не лише на принципи метафоризації (уособлення, символізація, антропоморфізація), але й на зміст і форму самої метафори. В цьому сенсі М.Вінграновський продовжив і розвинув традиції Т.Шевченка, в поезії якого, за спостереженнями Ю.Івакіна, активно функціонують «поширені у фольклорі постійні символічні образи долі, лиха, сліз, серця, сироти, могили, вітру, червоної калини, шляхів, порослих тернами [...] Для цих символіко-метафоричних образів характерна, з одного боку, певна стабільність значення, символіки, а з другого – варіативність: у кожному новому творі такий образ-метафора відповідно трансформується» (3, 97). Слово в художньому тексті М.Вінграновського також зазнає помітної індивідуальної стильової модифікації. Його тропи кодують ідіостиль митця, засвідчуючи високий ступінь образності й експресивності. Однак у більшості випадків константу метафоротворення поета, як і Т.Шевченка, визначає «міфічна генеза» (4, 31). Його міфологемно мотивовані метафори міцно пов'язані із самоідентифікацією художньої свідомості українського народу й виконують у структурі тексту «концептуально-моделювальну функцію» (5, 37).

Вивчення семантики метафори в поезії М.Вінграновського в означеному ракурсі значною мірою сприятиме декодуванню (дешифруванню) його художньої творчості. Метафора митця як образ-індивідуалізація об'єктивних реалій детермінована міфологічним досвідом, індивідуально-мовна картина світу постає на тлі національно-мовної. Актуальність теми статті зумовлена недостатнім вивченням етноміфопоетики митця загалом і образотворчої та понятійно-інтелектуальної міфологічної метафори в авторському тексті зокрібно. Дотеперішні дослідники його творчої спадщини (І.Дзюба, М.Ільницький, В.Моренець, Т.Салига, Л.Талалай) не ставили своїм завданням з'ясувати потенційні можливості міфопоетики в ліриці митця. Означений аспект спорадично розглядається в працях тих авторів, котрі досліджують прозу письменника (В.Марко, М.Слабошпицький, Л.Собчук). Актуальність окресленого напрямку студіювання зумовлюється й багатьма літературознавчими проблемами, пов'язаними з теорією метафори. У зв'язку з цим, перш ніж виявити й охарактеризувати продуктивні в творчій практиці М.Вінграновського метафоричні моделі, сформовані на міфологічній основі, окреслимо в загальних рисах найвідоміші трактування поняття «метафора».

Упродовж багатьох століть метафора була й залишається одним із найбільш традиційних об'єктів дослідницької уваги філологів та філософів. Предметом вивчення тут ставали обсяг і зміст цього поняття, характер асоціативних блоків, що лежать в основі метафори й певною мірою визначають її природу, стилістичні можливості, семантику та функції, закономірності процесу метафоризації, пристрій метафоричного знаку, особливості використання метафор у конкретному ідіостилі тощо. По кожному з названих напрямів у вивченні метафори до сьогодні накопичилася обширна, практично незора література, витокі якої представлені працями таких мислителів старовини, як Аристотель, Квінтіліан та ін. У сучасному літературознавстві метафора виходить поза межі тропу. Дослідники наділяють її функціями розшифрування структури й змісту свідомості, мислення тощо. Незважаючи на значну

бібліографію, проблема метафори повсякчас виходить на нові горизонти тлумачення. В літературознавстві вивчення метафори відбувається в двох напрямках – як «надлишкового» інкрустаційного елемента та як універсальної фігури людської свідомості. Перший напрямок, глибоко розроблений у науці, починаючи з Аристотеля, трактує метафору як троп; другий – пов'язаний із теорією словесності О.Потебні. В своєму дослідженні ми схилиємось до розуміння метафори як «самодостатньої одиниці не тільки на рівні мовної свідомості, а й на рівні пізнання, уяви та відчуттів» (6, 30).

З огляду на специфіку метафоричних моделей М.Вінграновського, розглядаємо його метафору як своєрідну узагальнену художню форму мистецького відображення й водночас як засіб формування понять, здатних відображати (зберігати) особливості національної культури, генетичної пам'яті та соціального досвіду українства, виражати національні особливості мовної картини світу. Нам імпонує думка М.Коцюбинської про те, що «метафора – одна з найбільш конденсованих специфічно художніх форм мистецького відображення. Форма активна стосовно дійсності. В її основі активне начало, начало перетворення. Метафоричне відображення – це художня реконструкція об'єктивного світу. Це процес постійного переходу від незнання до знання» (1, 135).

Метафорі належить важлива роль в образотворенні поезії М.Вінграновського. В його художньому тексті, як і в ліриці Л.Костенко, «метафору можна розглядати з різних боків, але насамперед її роль – у розумінні цілості, неповторності, гармонії поетики митця» (7, 47). Естетичні функції метафори виявляються у зв'язку із семантикою інших слів, оприявнюючи різноманітні образні асоціації. В художньому ідіолекті М.Вінграновського спостерігається варіативність формально-граматичних типів метафор. У більшості випадків їх семантичне ядро складає водночас кілька лексичних одиниць (*Та згорблена стежка в глухій кропиві / Показує небо по зорях*). Л.Глівінська підкреслює, що поетичний контекст митця зазвичай «формує багатокомпонентні (багаточленні) метафоричні конструкції» (2, 145).

У ліриці М.Вінграновського відстежуємо ключові слова-образи (концепти), котрі увиразнюють смислове поле художнього тексту. Нерідко вони є наскрізними для творчості поета і становлять розгорнуту індивідуальну метафору. Очевидною є народносимволічна першооснова таких метафоричних образів. До них належать метафори-субститути (метафори-порівняння), котрі знакують «міф України», конвергентний історичний конкретиці. В подібних випадках у ролі основного суб'єкта метафоричного перенесення (*доля, шлях, степ, земля, Дніпро*) виступає *Україна (Батьківщина)*, що в художній аксіології поета посідає пріоритетне місце (*До порога моєї землі / Поспішай моя доле строга; В мені ти зачата Дніпром і степами*). Вона є «тремким ядром» його лірики, «осереддям, навколо якого розгортається увесь зміст душевного життя» (8, 16).

Метафоричні моделі М.Вінграновського засвідчують вірність усталеній мистецькій традиції. В процесі адаптації міфологемних структур він надає відчутну перевагу питомому для національного мистецтва слова фольклорному дискурсу, активно використовує національну символіку як важливий засіб висловлення власного ставлення до світу. Однак очевидними є індивідуальні шляхи творення метафоричних конструкцій, що мають етноміфологемну семантику. Спектральний аналіз семантичної структури метафор із словами-концептами національно-міфологічної природи «втягують у своє метафорично-символічне поле безліч інших слів і висловів, є основою багаточисленних метафоричних структур. Вживаючись у різних художньо-образних мовленнєвих контекстах та взаємодіючи з текстовим цілим, ці метафоричні структури відіграють провідну роль в організації структурно-семантичної єдності творів» (9, 162). Для М.Вінграновського, іманентного українській ментальній традиції, метафоричні структури здебільшого репрезентують емоційно-динамічні моделі, засновані на образах-символах, котрі конституують своєрідні матриці національного світогляду. В цьому сенсі однією з найчастотніших у його поезії є метафора з доміантними словами-образами *степ і доля*. В національній мистецько-філософській традиції образ степу виступає особливою міфологемою, яка «в площині української поезії і прози займає позицію архетипного, універсального, фундаментального, глибоко енергетичного елемента етнонаціональної моделі українського макрокосму» (10, 96). М.Вінграновський засвідчив дивовижну здатність вибудовувати нові смислові, семантичні контексти й асоціативне наповнення цього сутнісного елемента міфопоетичної парадигми української літератури в її ретроспективі. Концептуально-моделювальну роль тут зіграли саме міфологічні метафори з доміантним словообразом *степ (любов мені його лиш осявала, / він тихим степом поставав в мені)*.

У художній інтерпретації міфологеми степу домінує постійний образ-символ України. На особливу увагу тут заслуговує одна з найвідоміших та найдовершеніших метафор автора, в якій йому вдалося одним словом уособити власний макрокосмос та мікркосмос творчості Т.Шевченка (ідеали, ідеї, переконання), його значущість:

Я люблю тебе степом, Дніпром і Тарасом

Орлім небом в барвистості хмарних споруд... (11, 53).

Л.Миколаєнко виокремлює низку типових для української літератури «репрезентантів» міфологеми

стен. У цьому зв'язку він називає два ключові образи, що оприявнюють в означеному аспекті історичне минуле України. Це – образи козака й чумака (12, 40). М.Вінграновський часто використовує в «степовому ландшафті» своїх метафоричних моделей образ чумака, у такий спосіб маніфестуючи авторську концепцію власної історіософії:

*Пахне степ чумаками, волами, мазницями,
І вони вже самі виростають в степах!* (11, 53).

У душі української фольклорно-літературної традиції поетом використовується образ степу як значущого універсуму, що впродовж віків формував етнонаціональний характер народу як «універсального топосу, де «степ» і «українськість» виступають взаємозамінними, аж до тотожності, поняттями» (13, 133). В більшості метафоричних фігур цей символічний образ набуває виняткової етнічної виразності, водночас оприявнюючи сутнісний зв'язок з універсальними засновками людської екзистенції.

У кожному випадку в образі степу прочитується індивідуальне ставлення поета до генетичної пам'яті народу, його історичного минулого, прозирання в корінь націософських проблем. Подекуди прадавні смисли, пов'язані з міфологемою степу, демонструють позірну ясність, що інколи межує з предметним світом і надає тексту етнографічної достеменості (*і степи запорізькі мої біля мене, / І відкинувсь на спину під нами Дніпро...*). При цьому митцем активно вживаються метафоричні конструкції з прикладкою, що безпосередньо приєднується до базової словоформи метафоричного вислову (*Моя ви пам'ять степу-ковили...*).

Національно-мовні особливості й творча індивідуальність М.Вінграновського «виявляються найяскравіше на рівні означального компонента (допоміжного суб'єкта) метафоричної конструкції, а саме в його лексичному значенні й культурній конотації, а також в критеріях оцінки, які задають національно-культурні стереотипи» (5, 36). Означальним компонентом метафоричних конструкцій митця вельми часто виступає прикметник (епітет) *білий*. Він асоціюється в українському світосприйнятті зі світлим началом буття, чистими джерелами життя, високою духовністю людини. Подібні ознаки зіставлюваних об'єктів нерідко стають основою метафоротворення поета. Наведемо один із багатьох можливих прикладів:

*Але душа моя затерпла –
Відкрилась голосом отим
Дорога біла середстепна,
Де йшлось великим і малим...* (11, 82).

Цікаво, що в цьому й подібних випадках М.Вінграновський трансформує праслов'янську міфопоетичну модель зв'язку кольору зі світлом і вогнем. На думку О.Потебні, «як білий, так і первообраз слова «яркий», «ярѣй» – від світла і вогню (ярило, сонячне свято)» (6, 310).

Метафоричний світ М.Вінграновського структурується і часто вживаним символічним образом серця, пов'язаним із «символіко-антропоцентричним напрямом «філософії серця», в якому можна вбачати певну національну специфіку» (14, 87). В душі національної філософсько-літературної традиції поет подає доволі широкий спектр тлумачень символу серця – від образів, що мають виразно емоційне забарвлення, питомо фольклорну природу й до метафоричних структур, котрі є своєрідним «осереддям» (І.Дзюба) думок, відчуттів, переживань тощо (*Отут я серце виняньчив для неба; То був мій перший день колись... / Стояло серце на колінах; Я обніму передчуття біди / І обніму у серці твоїм рану*).

У творчій практиці М.Вінграновського вельми продуктивно використовується метафорична модель, у якій у ролі основного суб'єкта метафоричного перенесення виступає астральна символіка (*сонце, місяць, зоря*). Відомо, що в українській міфологічній традиції образ сонця асоціюється з жіночим началом, а місяць – із чоловічим. Разом вони творять гармонію Всесвіту. Подібний міфологічний зміст прочитується у метафорах М.Вінграновського, в яких роль основного суб'єкта відіграють саме ці основні міфологеми. Нерідко поет включає їх у загальний гармонійний колорит буття (*Що роблять сонце й місяць вдвох, / Коли в снігах біліє мох...*).

Найчастіше в прочитанні семантики метафори М.Вінграновського астрального спектру роль мікротекстуальної одиниці виконує міфологема *зоря*. Відомо, що народна символіка кваліфікувала зорі «то як дітей сонця і місяця, то як запалені Богом свічки на честь народжених людей» (15, 249). Фактично в кожній метафоричній моделі (і субституційній, і інтеракційній) контекстуальне значення міфологеми *зоря* пов'язується поетом з культом небесних світил, що відтворюють найдавніші світоглядні архетипи українців. З метою досягнення ефекту доповнюваності нагнітання предикатів у структурі метафори (переважно стертої, традиційної), М.Вінграновський часто використовує повторення того самого слова, що знакує міфологему (*і зоря доганяє зорю*), вводить метафоричні епітети, несподівані порівняльні конструкції з виразно національною семантикою (*Зоря летить, як молодий Шевченко, / І золоте обличчя у зорі*). У таких випадках маємо справу з виразно індивідуальною метафорою поета.

Поруч з іншими міфологемами астрального спектру (*сонце, місяць*), міфологема *зоря* оприявнює

саморух ліричного переживання (сюжету) від профанного до сакрального. М.Вінграновський залучає астральну символіку до різних смислових контекстів і мовно-стилістичних конструкцій, метафор у тім числі: *Темніє лист на світло-темнім небі, / І біля неба гріється зоря; З неба падають зорі в дзьоби журавлів. У кожному конкретному випадку спостерігаємо прагнення поета заглибитись у прадавні первні буття, що potwierджує цільність його національного світогляду й засвідчує тяжіння до фольклорної поетики: *моя зірниче, перепелице / моя зорено, моя зоря; нога трави в багряне відійшла / зозулина зоря останню росу гонить.**

Репрезентантом національно-мовної картини світу в ліриці М.Вінграновського часто виступає образ *вітру*. Істотно, що його персоніфікація належить до міфологічних універсалій українського народу. О.Афанасьєв стверджує, що «слово *дух* спочатку означало вітер» (16, 541). У фольклорних та літературних творах образ вітру завжди виступає у персоніфікованому вигляді й уособлює частину природи. В поезії митця вітер виступає елементом оживлення природи, він є проявом її існування (*і вітер пише вітрові листа; та вітер з-за степу несе у лиман осінні насіння акації*). Цікавим є варіант поєднання кількох зметафоризованих образів у межах одного тексту (*Ходітьте в сад. Я покажу вам сад, / Де на колінах яблуні спить вітер!*; *Вітер хвилі на руки брав / І трусив з них на берег зорі*). У цитованих рядках образ вітру має позитивне аксіологічне забарвлення. Образ саду, що в наведеній метафоричній моделі виконує роль основного суб'єкта метафоричного перенесення, виступає міфознаком сакральної гармонійної цілості світу. В другому випадку міфологема зорі в метафоричній конструкції доповнює семантику оновлення світу.

Метафоричні конструкції, зафіксовані у віршах М.Вінграновського, переконують, що сутнісною складовою його концептосфери є антропоморфна метафора, що «сягає своїм корінням міфологічних – антропоморфічних і анімістичних – уявлень про світ і місце людини в ньому» (2, 149). Актуалізація поетом імпліцитної семи «людинототожність» свідчать про незужитість та оригінальність персоніфікації, що є одним із найулюбленіших художніх засобів поета. Як різновид метафори вона увиразнює міфологічні основи його художнього мислення, оскільки безпосередньо пов'язана з глибинною етногенетичною пам'яттю народу, із традицією олюднювати світ. Відомо ж, що персоніфікація – «метафоричний крок, побудований на перенесенні ознак і властивостей із живого на неживе. Стосовно українських еквівалентів зазначених понять, то майже всі вони (оживлення, олюднення, одушевлення, одухотворення), за винятком уособлення, виконують стилістичну функцію заміни» (17, 37). В поезії М.Вінграновського в персоніфікованому вигляді постають різні прояви природного світу (*ранок, осінь, світ, день, сонце, ніч, дорога, степ, зоря, сніг, ліс* тощо). Вони акцентують увагу на багатьох морально-етичних, соціальних, національних проблемах, подекуди переміщуючись у космологічно-екзистенціальну площину, набуваючи таким чином універсального звучання.

М.Вінграновський у кожному конкретному випадку поглиблює семантику й розширює спектр сполучуваності слів, викликаючи в такий спосіб багатопланові, нерідко – несподівані асоціації. При цьому він використовує складні метафоричні конструкції – сполучення зметафоризованих, граматично залежних частин мови. Подекуди його текст звучить як суцільна метафора:

*...Познайомились дні, день за днем за собою,
Невелике життя засміялось і – вже
І тече далина, як ріка за сосною,
І в Сашковому зошиті іл а neigé... (11, 129).*

Як видно з цитованого тексту, автор звертається до природи не як до об'єкта людського життя, а як до рівноправного, а то й вищого суб'єкта буття. В різних іпостасях постають метафоричні епітети *сивий* та *зелений*, які, з одного боку, є символами природи (*Ти, сивий лісе в сутіні прозорій / І ви, гаї в зелених льолях літ*), і це можна вважати суто авторською метафорою, а з іншого – слугують для позначення віку – загальномовна лексична метафора. Характерним є й те, що звуки природи в поета завжди асоціюються зі звуками музики (*дві білих пісні рук твоїх зі мною; на шовковому вальсі; вашій мрії я серцем заграю в бузинову сопілку дитинства свого; бринить деінде безголовий сонях*), що декларує особливе ставлення автора до зображуваного світу й оприявнює індивідуальний ракурс вияву його художньої майстерності (різноманітне фонічне інструментування тексту – органічна складова художнього стилю митця).

Міфологемна генеза метафори М.Вінграновського безпосередньо пов'язана з фольклорними джерелами. Подібність цих структур очевидна, однак важливим видається той факт, що фольклорні кліше в його ліриці набувають нового звучання, нової естетичної якості. Народнопоетичну орнаментацию тексту він, як мало хто з українських митців, уміє засоціювати з найнесподіванішими предметами, поняттями, явищами. Від того його слово наповнюється особливим колоритом. Для potwierдження сказаного варто, думаємо, навести низку оригінальних метафоричних персоніфікованих характеристик із віршів поета: *Хмара руку простягає; Зоря над містом піднімає весла; Сидить навпочіпки світання; Снігами вітровінь поля відволочила; І небо йшло задумливо над світом, / І довгі зорі сіяло крізь віти, / Втираючи хмариною чоло.*

Метафори в усій сукупності своїх проявів відіграють принципово важливу роль на багатьох рівнях

художнього стилю М.Вінграновського – функціональному, емотивному, діалогічному, потенційному (що веде у підтекст), композиційному, сюжетотворчому. Виявлення й детальна характеристика всього комплексу засобів і прийомів метафоризації становить перспективну лінію подальшого вивчення спадщини поета. Такий напрям студіювання уможливить, на нашу думку, не лише з'ясування особливостей «мовленневої структури» (В.Виноградов) тексту М.Вінграновського, але й компонентів його художньої парадигми загалом.

1. Коцюбинська М. Про поезію поезії: Метафора в сучасній українській поезії // Коцюбинська М. Мої обрії: В 2 т. – К., 2004. – Т.1.
2. Глівінська Л. Поетичне слово Миколи Вінграновського: Лінгвостилістична інтерпретація: Монографія. – К., 2006.
3. Івакін Ю. Творчий метод і поетика Т.Г.Шевченка. – К., 1980.
4. Харчук Р. Метафора Шевченка // Слово і Час. – 2006. – № 3.
5. Кравець Л. Міфологемна мотивація метафор української поезії ХХ ст. // Дивослово. – 20007. – № 5.
6. Потебня А. Миф и слово // Потебня А. Теоретическая поэтика. – М., 1990.
7. Краснова Л. Грані поетичної майстерності Ліни Костенко // Слово і час. – 1995. – № 7.
8. Дзюба І. Духовна міра таланту // Вінграновський М. Вибрані твори. – К., 1986.
9. Матвеева Т. Структурні типи метафори М.М.Коцюбинського та синтаксичні особливості їх реалізації // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 1998. – Вип.3.
10. Ткаченко І. Образ степу в художньому світі Ліни Костенко: Міфопоетична парадигма // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 6.
11. Вінграновський М. Вибрані твори. – К., 1986.
12. Миколаєнко Л. Український степ як естетичний феномен // Україна: філософський спадок століть / Хроніка: Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 37-38.
13. Василенко В. Наша доля прослалася степами: Есе-роздум // Пам'ять століть. – 1998. – №6.
14. Валявко І. Дмитро Чижевський – фундатор поняття «філософія серця» // Слово і час. – 1998. – № 8.
15. Булашов Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1993.
16. Афанасьев А. Поэтическое воззрение славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственниих народов: В 3т. – М., 1994. – Т.1.
17. Тимошенко Ю. Функції персоніфікації в поетичній творчості Т.Шевченка // Слово і Час. – 2006. – № 3.